

Інна Непотенко

КОРЕКЦІЯ ПРОСТОРОВОЇ ТРАДИЦІЙНОСТІ ЧЕРНІГОВА У 1920-х рр.

Зміни форм продукування наукового пізнання та моделі його відображення зумовили методологічну поліваріантність та використання міждисциплінарних підходів. Це дало можливість поглянути на міський простір у перехідний період у іншій площині та проаналізувати його не як суб'єкт, а об'єкт дослідження, базуючись на конкретній історичній частині (Дитинці) окремого міста (Чернігова).

Ключові слова: міський простір, трансформація, підміна, корекція.

Будь-які воєнні катаклізми, військові перипетії, зміни провладних структур неминуче порушують усталеність міської просторової організації та поведінкових практик його жителів, призводячи до їхніх корекцій та трансформацій. З налагодженням мирного побутування настає перехідний період, що супроводжується корегуванням ментальних настанов, руйнуванням стереотипів, формуванням нових ідеалів, адаптацією до них суспільства, а також видозміною міського середовища. 1920-ті рр. були одним з таких перехідних періодів.

З утвердженням радянської влади розпочалося впровадження нового формату життя, в основі якого стало переструктурування усіх сфер існування та способів буття, а час підлягав чіткій регламентації. Актуалізувалася необхідність у витісненні усталених традицій та норм поведінки. Натомість розпочалося впровадження нових та видозміна узвичаєних, шляхом їхнього нового смислового наповнення. Модифікації підлягав і міський простір, структурні компоненти якого слугували нагадуванням про попередню епоху, впливаючи тим самим на світосприйняття його мешканців. Хоча впровадження політики радянського керівництва відбувалося у загальнодержавному руслі, а тенденційність була схожою, втім, у кожному місті вона мала певні відмінності.

На сучасному етапі, з видозміною методологічних парадигм і розширенням тематичних горизонтів, актуалізувалися проблеми простору і просторових вимірів історичних досліджень¹. Пошук нових методологічних підходів, їхня концептуалізація вплинули на характер соціогуманітарних досліджень, інтегрувавши їх у площину історичної регіоналістики і нової локальної історії. З'являються наукові студії, що ґрунтуються на нових напрямках, зокрема, ритмології². Щодо історіографії досліджуваної проблеми, то вона доволі нерепрезентативна. Враховуючи, що формування семантичної структури кожного локусу відбувається під впливом різних чинників, аналіз порушеної проблематики базується на розгляді міста не як об'єкта, а суб'єкта, з застосуванням соціологічного та аксіологічного підходів, принципів мікроісторичних досліджень та історії повсякденності.

Кожне місто має власний неповторний колорит. Щодо Чернігова, то його непересічність, серед іншого, визначається великою концентрацією унікальних збережених архітектурних пам'яток національного значення різних періодів, компактно розташованих у кількох його історичних частинах (26 об'єктів). Зокрема, на Дитинці. Це спонукало до включення цієї частини міста до переліку об'єктів культурної спадщини

© Непотенко Інна Василівна – кандидат історичних наук, мол. науковий співробітник відділу музейної та науково-фондової діяльності Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній».

національного значення, а його територію визнати землями історико-культурного призначення. Неперевершені краєвиди та архітектурні рішення перетворили його на улюблене місце відпочинку городян. Зміни ціннісних орієнтирів новоспеченої влади у 1920-х рр. призвели до модифікації контурів міста та інтенцій городян.

Міста співіснують у межах складеної просторової організації, а їхні складові виконують конкретні функції, формуючи тим самим певне контекстуальне поле, що вирізняє його з-поміж інших, відіграючи у міській буттєвій організації життя городян конкретну роль. Деякі з них, попри компактність, забезпечують потреби відразу низки сфер життєустрою. Серед них Дитинець – історична частина Чернігова, на території якої у різні часи було сконцентровано установи різних функціональних призначень (релігійні, освітні, адміністративні, культурні), що визначило поліфункціональність його виміру.

З переходом у мирне русло життя та остаточним утвердженням радянської влади у 1919 р. кардинально змінюється вектор їхньої державної політики. Криза усіх сфер функціонування, руйнування старої системи, поступове розмивання моральних норм і цінностей та насадження нових призвели до формування подвійних стандартів і конфронтації, що впливало на подальше існування городян та міський простір в умовах нової політичної дійсності.

На початковому етапі головна увага була направлена на відбудову міста, яке постраждало у ході воєнних перипетій попередніх років, та налагодження функціонування сфер міського забезпечення. Паралельно розпочалося впровадження політики по-радянськи (задекларованої та фактичної), направленої на переформатування суспільства, підміну ідеології та видозміну впорядкованого життєвого простору, в рамках якого століттями реалізовувалися життєві стратегії городян. Зовнішній її прояв передбачав вплив на масову свідомість містян та ліквідацію атрибутної невідповідності за рахунок надання місту радянського колориту, зокрема, переструктурування міського простору в умовах трансформування функціонального призначення дореволюційних установ, перейменування площ, скверів, вулиць тощо.

Корекція зовнішнього маркування торкнулася і Дитинця. На його території знаходилася одна з трьох площ Чернігова. До революції вона йменувалася Соборною через територіальну близькість кількох унікальних давньоруських храмів, що збереглися донині та є пам'ятками національного значення (Спасо-Преображенський та Борисоглібський). З утвердженням радянської влади ця площа продовжувала виконувати роль головної, де проходили найважливіші новоутворені радянські свята (1 травня, роковини Жовтневої революції тощо). Відповідний статус вимагав термінового її оновлення в дусі радянської епохи. Зокрема, перейменування та знакове увиразнення по-радянськи. Відтак Соборна площа була перейменована у площу Диктатури пролетаріату та встановлено на її території необхідні для проведення демонстрацій атрибути.

Традиційно зі зміною влади та появою на політичній арені нових лідерів постає питання про необхідність їхнього звеличення та критики попередніх. Один з проявів – установа пам'ятників найяскравішим його представникам, у цьому випадку революційним і партійним діячам. До революції у Соборному та Катерининському скверах знаходилися пам'ятники Олександрю II та Олександрю III. Після встановлення радянської влади їх було знято, залишено при цьому тільки гранітні цоколи. Першим було видозмінено колишній пам'ятник Олександрю II, на гранітному цоколі якого у 1921 р. планувалося встановити бронзове погруддя В. Леніну³. Губернський відділ міського господарства замовив погруддя у Москві, відкриття якого планувалося приурочити до п'ятої річниці Жовтневої революції. Однак через фінансові та транспортні перепони його реалізація затягувалася. Тому до свята вирішено було встановити тимчасовий гіпсовий. Через несприятливі погодні умови він почав швидко псуватися. Бронзове погруддя В. Леніна було встановлено лише у середині березня 1925 р. Тоді ж було видозмінено вигляд гранітного цоколя, який не відповідав радянським стандартам. Для надання червоному граніту матовості його поверхню було обтесано та знято дореволюційні емблеми. На ньому, окрім прізвища та років життя

В. Леніна, було встановлено зірку з серпом на молотом – базовий символ радянської влади. Крім того, було переобладнано огорожу, на якій прикріпили чотири зірки, і ділянку довкола. Пам'ятник В. Леніну мало бути видно вдень та ввечері. Для цього вирішено було встановити додаткові ліхтарі, навіть попри проблеми з безперебійним електрозабезпеченням городян та міських установ. Кількість чернігівців, які мали електрику, становила близько 13 %, а через функціонування єдиної малопотужної електростанції подання світла до установ було нормованим. Найбільш освітленими залишалися в основному центральні вулиці міста. Все ж для освітлення пам'ятника В. Леніну було придбано чотири ліхтарі, які встановили навколо нього на тумбах, з чотирма лампочками по 80 свічок та двома – по 25. На ліхтарних тумбах – вісім зірок, у верхній частині кожного з чотирьох ліхтарів – по зірці. Уся радянська атрибутика для пам'ятника була виготовлена на місцевому заводі «Жовтневий молот»⁴. Щодо гранітного цоколя іншого пам'ятника, то спочатку його планувалося перенести на площу Диктатури пролетаріату та встановити на ньому бюст К. Маркса. Однак через відсутність необхідних коштів від цієї ідеї відмовилися⁵. Лише у 1928 р. на цоколі було встановлено пам'ятник Фрунзе. Відкриття було приурочено до 10-ї річниці функціонування Червоної армії⁶.

Обидва сквери, на території яких знаходилися нові радянські пам'ятники, також були перейменовані: Соборний – у сквер ім. Леніна, Катерининський – ім. Фрунзе⁷. Ще один сквер – Пушкінський, що розташовується на схід від Спаського та Борисоглібського соборів, продовжував відповідно йменуватися і у 1920-х рр.

Одним зі способів переформатування міського простору була його функціональна видозміна та перенесення у іншу площину. Хоча торгівля на Дитинці практично не велася, а основними місцями її локалізації були центр Чернігова та дві інші площі міста, втім, кілька торговельних приміщень на Дитинці все ж було. Дореволюційні рундуки поряд зі Спаським собором спеціалізувалися на продажі культових предметів. Це були невеликі, збиті з дощок приміщення з прилавками, вкриті залізом. Після встановлення радянської влади продавати в них предмети культу заборонили. З провадженням НЕПу та дозволом оренди торговельні приміщення почали передавати у тимчасове користування⁸. На початковому етапі діяльності радянської влади взяти в оренду виявили бажання лише один з трьох рундуків. Інші два пустували. Відтак не будучи зайнятими ніким, ці приміщення не ремонтувалися і почали руйнуватися. Бездоглядні лавки приваблювали бездомних та жебраків, які у першій половині 1920-х рр. використовували рундуки для ночівлі, вбачаючи в них тимчасовий прихисток. Для решти городян – це були звалища нечистот, які виступали збудниками та розповсюджувачами хвороб⁹. У другій половині 1920-х рр. у Чернігові вісім рундуків було обладнано для продажу штучних мінеральних вод та морозива, два з яких вирішено було розмістити у попередньо відремонтованих, запустілих впродовж тривалого часу, рундуках на Дитинці¹⁰. Таким чином, попри збереження торговельного статусу відбувалася зміна контекстуальних акцентів і перенесення з релігійної у світську площину, призводячи до коригування світосприйняття міських жителів.

Вигляд Дитинця змінювався і за рахунок благоустрою його території з облаштуванням зон відпочинку, надаючи ілюзію щасливого життя в умовах кризової дійсності. У першій третині 1920-х рр. у районі Дитинця було встановлено 7 хвірток: у Катерининському сквері – 5 шт., у Ленінському – 2 шт. Біля кожної з хвірток робили замощення по 0,3 кв. саж. Хвіртки були дерев'яними чи залізними¹¹. Крім того, впродовж 1920-х рр. на Дитинці було встановлено кілька десятків додаткових лавок, зокрема, поблизу будинку Мазепи та на Цитаделі. Була на Дитинці і вбиральня, яку у 1923 р відремонтували¹².

З південного боку Дитинець був обгороджений залізним решітчастим парканом, більша частина якого вже в першій третині 1920-х рр. потребувала заміни. У 1923 р. планувалося встановити дерев'яний паркан з боку вул. Шосейної (нині пр-т Миру). У травні 1923 р., після огляду цієї території завідувачем архітектурної секції Губвідкомгоспу Б. Гурським було визнано за необхідне додатково встановити невисокий паркан навколо Дитинця і Пушкінського скверу¹³. Потреба була зумовлена бажанням

зберегти зелені насадження та попередити сповзання валу. Ці роботи потребували близько 3000 руб. Однак через відсутність коштів проект реалізований так і не був¹⁴. До 1924 р. площа Диктатури пролетаріату мала бруківку, яка потім була розібрана¹⁵.

На північний схід від площі Диктатури пролетаріату знаходився Пушкінський сквер, названий на честь відомого поета, пам'ятник якому знаходиться у центрі цього сверу. Просторове наповнення визначає формат місцевості, а з ним і світосприйняття городян. Оскільки тривалий час територія Пушкінського скверу – місце локалізації двох міських музеїв (Чернігівського обласного історичного музею ім. В. Тарновського та Чернігівського обласного художнього музею ім. Галагана), відповідно маркування цієї частини Дитинця як культурного простору стало можливим зі створенням виразників її належності, якими виступили в цьому випадку музеї. Проте у досліджуваній період, починаючи ще з позаминулого століття, ця територія виконувала освітні функції, виступаючи місцем концентрації навчальних закладів. Освітній простір на цій території у 1920-х рр. був доволі репрезентативним.

До революції у будівлях музеїв знаходилися гімназії – чоловіча та жіноча. Зі встановленням радянської влади зовнішній прояв освітнього простору цієї території залишився незмінним, адже обидва приміщення продовжили реалізовувати освітні функції, однак, у межах нової системи. Відтак відбувалося переформатування внутрішньої організації життя і впровадження нової моделі поведінки. Дореволюційні освітні заклади було ліквідовано, натомість створено низку інших типів навчальних закладів. Зокрема, семирічні трудові школи, кілька з яких облаштували у приміщеннях колишніх гімназій¹⁶. Реформування у галузі шкільної освіти полягало у тому, що всі трьох- та чотирирічні початкові школи, що діяли до цього, з 1920 р. почали трансформувати в трудові¹⁷. Для втілення цієї ідеї в життя в початкових школах було додатково введено по три та чотири роки навчання. Старші класи середніх шкіл ліквідовувалися, а учні залучалися до професійно-технічних навчальних закладів. Вищі початкові школи і близькі їм за типом, зокрема, торгові школи, перетворювалися у семирічні трудові школи, шляхом додавання до чотирирічного терміну навчання в них перших трьох початкових класів¹⁸.

Загалом близько половини шкіл Чернігова розташовувалися у приміщеннях колишніх дореволюційних освітніх закладів. Решту, з огляду на житлову кризу, розміщували у будь-яких вільних приміщеннях. Одним зі шляхів вирішення питання нестачі місць для навчання учнів стало впровадження навчання у дві зміни¹⁹. Зокрема, у приміщенні колишньої жіночої гімназії працювали дві семирічні та одна вечірня школи²⁰.

Намагання подолати житлову кризу призводило до видозміни міської просторової організації, а житловий простір заповнював інші структури побутування, стаючи їхньою частиною. Зокрема, кімнати для проживання надавали у навчальних закладах чи колишні житлові приміщення ставали місцем навчання. Так, у 1920 р. більшу частину кімнат на першому поверсі та кілька кімнат на третьому колишнього пансіону було передано вчителям для їхнього тимчасового проживання, решта будівлі використовувалася як навчальний заклад²¹.

Наприкінці 1920 р. з огляду на житлову кризу одну зі шкіл було облаштовано у приміщенні пансіону колишньої чоловічої гімназії. Однак воно не відповідало потребам навчального закладу, адже початкове планування будинку було передбачене для інших потреб. Крім того, розгорнути навчальний процес у повному обсязі можливості не було через недостатню кількість кімнат, оскільки частина з них використовувалася під житло. Житлова криза змушувала використовувати приміщення по максимуму. У першу зміну у цій будівлі організовувала свою роботу семирічна школа, ввечері тут влаштовували курси українознавства, відкриті у 1921 р. Флігель, який належав школі, тимчасово був зайнятий притулком²².

Одним зі способів подолання житлової кризи було переселення низки шкіл, які дотепер розташовувалися у житлових будівлях, на територію Військового містечка, яке було передано Наросу. Відповідно постало питання про переміщення установ, що розташовувалися на його території, в інші будівлі. Зокрема, конвойний баталь-

йон. Планувалося у липні 1925 р. перенести його до чоловічої гімназії, яка цілком відповідала потребам та була зайнята частково парткомом та дитсадком, однак ідея реалізована так і не була²³.

Колишня будівля Колегіуму (XVII-XVIII ст.) також виконувала відразу кілька функцій. Окрім того, що там розміщувалася торгова лавка з церковним начинням, її частково також використовували під житло.

У районі Пушкінського скверу знаходився будинок Дворянського зібрання. На 1923 р. будівля була зайнята губполітпросвітою Чернігівського губоно. Ставилося питання про її передання Чернігівському губарху²⁴. На верхньому поверсі цієї будівлі, а також у будинку Мазепи, що знаходився поза межами скверу у півніжжя Цитаделі, розмістили архів колишнього губуправління²⁵. Це були два з 5 приміщень, які належали Архівному управлінню та Чернігівському крайовому архіву²⁶.

Релігійний простір на Дитинці продовжував існувати і у 1920-х рр., однак у видозміненому вигляді. На північний схід від площі Диктатури пролетаріату знаходяться два давньоруських храми – Спасо-Преображенський (XI ст.) та Борисоглібський (XII ст.). Впродовж тривалого часу – це осередки духовного життя городян, а Дитинець, відповідно, місце концентрації релігійного життя. Соціальні та політичні перипетії, входження Чернігова до складу різних держав неодноразово порушували релігійний простір. 1920-ті рр. стали черговим випробуванням. Це був період поступового наступу на церкву. До революції церква відігравала величезне значення у житті городян. Усі важливі події відбувалися за участі церкви, а відвідування храмів було незмінною складовою їхнього побутування. Життя розвивалося в межах сформованих християнських традицій. З приходом радянської влади ситуація суттєво змінилася. У формат життя по-радянськи, що передбачав нормування та чітку регламентацію, не вписувалася стійка релігійна ідеологія. Вона потребувала викорінення, а політика в галузі релігії мала на меті її десакралізувати і відвести в суто контрольовану сферу, вироблення чіткої моделі поведінки для управління релігійними настроями та поступове підривання її авторитету, вдаючись до відкритих (антирелігійна пропаганда і агітація, розвінчання тощо) та прихованих (розкол церкви з середини, створення додаткових форм її організації, наприклад, жива церква) методів і в кінцевому результаті ліквідувати цю інституцію. Хоча фактично відбувалася підміна релігійної ідеології радянською.

Відокремлення церкви від держави, оголошення її народним надбанням, створення антирелігійних комітетів, закриття храмів та зміна їх функціонального призначення – стали кроками на шляху реалізації антирелігійної політики²⁷. Поступове досягнення цілі передбачало дозвіл здійснення богослужінь за умови підписання релігійною громадою договору з радянським керівництвом, що включало низку обмежень і вимог: систематичне ведення опису церковних коштовностей, беззаперечне прийняття ревізійної комісії, заборона проведення релігійних зібрань, направлених проти радянської влади²⁸. Причин було кілька. По-перше, це давало змогу відслідковувати всіх городян, які входять до складу релігійних громад. По-друге, під приводом порушення умов договору, в основному через звинувачення у приховуванні майна, з церквами розривали договори²⁹. Безоплатне користування релігійними громадами храмів підлягало контролю. Повторні перереєстрації пройшли не всі церкви. Однак були й такі, що навіть в умовах антицерковної політики у 1920-х рр. продовжували діяти. Серед інших це стосувалося і соборів на території Дитинця – Борисоглібського та Спасо-Преображенського, а також Катерининської церкви, богослужіння в якій проводилися до 1927 р.

Антицерковна політика впливала на релігійний простір міста та духовні цінності городян. Вона створила прірву між звичним та новим, призводячи до конфронтації думок та формування нових стандартів. Крім того, населення залишалося малоосвіченим щодо релігійних тонкощів, що давало можливість створення низки релігійних течій, зокрема, автокефалізм, обновленство та ін. Радянське керівництво наголошувало, що основною метою створення «живої церкви» було «оновлення церковного життя шляхом очищення його від перекручувань та напластувань, що сталося через

довге поневолення церкви державою»³⁰. Насправді ж це був спосіб підірвати церкву як інституцію з середини.

Дозволялося функціонування одразу кількох релігійних громад в межах однієї церкви. Це неминуче вело до їхнього протистояння, а діяльність кількох громад унеможлиблювала формування єдиного центру, призводячи до розрізнення і послаблення громад. У храмах на Дитинці, як і більшості церков Чернігова, вже на середину 1920-х рр. в основному функціонувало дві громади – старослов'янська та православно-синодальна. Втім, серед їхніх членів домінували представники першої, які перевищували кількість других утрічі. Зокрема, у Спасо-Преображенському соборі (138 – старослов'янська та 50 – православно-синодальна) та Катерининській церкві (170 і 50 членів відповідно)³¹.

Фінансове становище чернігівських громад було вельми скрутним. Жодної допомоги від держави, незначні пожертвування в умовах криз, що охопили місто, зменшення кількості членів громад через переслідування. Такий стан не давав змоги проводити ремонти в храмах, що було однією з умов договору³². Держава також не поспішала вкладати кошти в їхню реставрацію, навіть попри виняткове значення цих архітектурних пам'яток, обмежуючись поверховим ремонтом. Зокрема, 1928 р. у Спаському соборі було вставлено шибки, проведено частковий ремонт даху, вставлено кілька замків³³. Усе це призводило до занедбання будівель.

Переформатування міського простору неминуче впливало і на суб'єктів проживання та було покликано видозмінити їхні поведінкові практики. Політика радянського керівництва була направлена на ламання усталеності побутування городян, призводячи до розпаду їхніх узвичаєних основ життя. Таким чином, нагальною стала потреба у впровадженні нових. Зокрема, це стосувалося і формату відзначення свят, які слугували своєрідним приводом переривання рутинної ритміки існування та намагання відволікти від щоденних проблем. Вочевидь, це була одна з причин надання їм особливого статусу, що підкріплювалося масштабністю та помпезністю підготовки до свят. Серед інших з найбільшим розмахом святкували 1 Травня та річниці Жовтневої революції.

На період свят тисячі міст, включаючи і Чернігів, змінювали свій вигляд, ставали ошатними та святковими. Кількаденним торжествам передувала масштабна підготовка з суботниками. Вечері, зазвичай напівтемні, вулиці мерехтіли святковою ілюмінацією та ліхтарями у вигляді зірок та іншої радянської атрибутики. Житлові будинки, державні установи і організації, площі майоріли гірляндами, прапорами та лозунгами. «Дома в Чернигове украшены флагами, правительственные учреждения – гирляндами из зелени и цветов, все в праздничных нарядах вышли на улицу»³⁴. Святково вбирали і площу Диктатури пролетаріату, де мав бути загальноміський мітинг. Тут установлювали трибуну, прикрашену квітами, та додаткове освітлення. Біля трибуни знаходився оркестр. Крім того, у південно-східній і південно-західній частинах площі встановлювали по арці. Прикрашали і пам'ятник В. Леніну. Кожна з установ (освітніх, торговельних, споживчих, культурних, промислових тощо) збиралася біля своєї організації чи у визначеному місці, а потім колективно йшла по визначеному маршруту до площі на Дитинці. «Рано проснулся сегодня город, разлился по улицам. Гремят оркестры. Каждая группа стремится к месту сбора. На площади тесно – плечи к плечам, жужжат автомобили»³⁵. «Народные шествия начались в 11 часов от места сбора площади, где в 12 часов, после парада, открывается народный митинг». На площі Диктатури пролетаріату загальну увагу привертала десятки плакатів, зокрема, «Мы путь земле укажем новый», «Владыкой мира будет труд»³⁶. Увечері – концертна програма та демонстрація фільмів³⁷. Таким чином, формат проведення свят по-радянськи передбачав неодмінні його складові – мітинги, демонстрації, паради, колективні зібрання, перегляди «правильних» фільмів тощо.

Ініціювання та реалізація масштабних приготувань, залучення якнайбільшої кількості городян до урочистостей, святкова атмосфера, наочні приклади радянської пропаганди були своєрідними засобами впливу на масову свідомість городян, покликані, з одного боку, створити ілюзію оновлення життя, тим самим виправдову-

ючи способи і наслідки реалізації радянської політики та, використати вербальні та невербальні засоби пропаганди задля утвердження радянської ідеології, поступово стираючи сліди існуючої.

З 1920-х рр. частиною міського простору стало і радіо. У Чернігові перша радіоустановка запрацювала 30 квітня 1920 р., що була встановлена навпроти Катерининської церкви. На початковому етапі своєї роботи техніка була досить примітивною. Проте і така діяльність була досить продуктивною, тому що за допомогою приймальної установки до місцевої газети «Знамя советов» почала надходити найсвіжіша інформація³⁸. Відкриття радіоустановки відбувалося у період воєнних перипетій. Тому тимчасово вона була перенесена у безпечніше місце, до Кролевця. За кілька місяців, у червні, була повернута назад до Чернігова. У Чернігові радіо вперше заговорило у 1925 р. у день річниці Жовтневої революції. Радіоприймач був встановлений у Палаці праці (на розі проспекту Миру та вул. Єлецької)³⁹. На кінець 1927 р. Чернігів ще не був повністю оснащений необхідною радіотехнікою. Проте у місті діяв потужний радіотрансляційний вузол, який працював при телеграфній станції і обслуговував міські клуби. Крім того, з середини 1920-х рр. почали встановлювати радіо і в будинках⁴⁰. З того часу радіо надійно увійшло в життя міста і його мешканців. Відтак поступово воно стало однією з форм швидкого поширення «необхідної» інформації та специфічним елементом занурення городян у «правильне» русло нового життя.

Особливістю Дитинця є те, що практична більшість будівель, сконцентрованих на його території, мають архітектурну цінність та виняткове історико-культурне значення. Підвалини для цього були закладені саме у 1920-х рр., що і вплинуло на ставлення до міського простору цієї частини Чернігова у подальшому і визначало його у післяреволюційний період. З огляду на кризові явища, що охопили місто і країну загалом (фінансова скрута, житлова криза, орендна кампанія та відповідно намагання в цих умовах перенести відповідальність за догляд будівель на тимчасових користувачів), антицерковну політику, догляд за ними практично не здійснювався у 1920-х рр. Важливу роль відіграла діяльність комітету охорони пам'яток мистецтва та старовини, створеного у 1919 р., направлена на врятування рухомих пам'яток. Важливою стала постанова Чернігівського губвиконкому від 1 квітня 1924 р. про включення низки архітектурних пам'яток до списку підохоронних, зокрема і тих, що на Дитинці – школа ім. Коцюбинського, будинок Мазепи, будівлі, пов'язані з колишньою Соборною дзвіницею, та Державна друкарня⁴¹. Крім того, у грудні 1927 р. за постановою РНК УСРР Спаський собор було визнано пам'яткою історико-культурного значення⁴². 18 травня 1929 р. на прохання Наркомосу УСРР його було включено до складу новоутвореного заповідника⁴³. Все це спонукало до зміни ставлення до цих будівель, визнання їхньої важливості та надання міському простору цієї частини міста іншого значення.

Таким чином, дослідження у розрізі окремої частини міста (Дитинця) демонструє, що період 1920-х рр. позначився руйнуванням старої системи, впровадженням нових форм і форматів в умовах кризи усіх сфер функціонування та підміною узвичаєних понять. Нова політична дійсність внесла корективи в буттєву організацію життя городян, а розмивання моральних норм спонукало до появи подвійних стандартів. Просторова традиційність була скорегована. Розпочалося формування нового образу міста та створення під його впливом власної культури життєзабезпечення та локальних ціннісних орієнтацій городян.

1. Верменич Я. Історична регіоналістика в системі «просторової історії»: диференціації предметних полів // Регіональна історія України: зб. наук. пр. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. Вип. 7. С. 9-38; Верменич Я. Поняття «регіональна історія» як структурна модель територіальних досліджень // Регіональна історія України: зб. наук. пр. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 2. С. 9-28; Верменич Я. Нова локальна історія та історична регіоналістика: експлікація термінів // Регіональна історія України: зб. наук. пр. Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. Вип. 1. С. 13-28; Зіневич Н. Локальна історія: виклики і пер-

спективи // Регіональна історія України: зб. наук. пр. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 4. С. 27-46.

2. Киридон А.М. Руйнування культових споруд (1920-1930-ті рр.): порушення традиційної ритмології простору // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ, 2013. Вип. 22. С. 91-102.

3. Червоний стяг. 1928. 23 лютого. С. 12.

4. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-792. Оп. 2. Спр. 379. Арк.3-152.

5. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-792. Оп. 2. Спр. 379. Арк.3-152.

6. Червоний стяг. 1928. 23 лютого. С. 12.

7. Червоний стяг. 1928. 23 лютого. С. 12.

8. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-944. Оп. 1. Спр. 1282. 144 арк.; Спр. 1380. 123 арк.

9. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-90. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 103.

10. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-793. Оп. 1. Спр. 95. Арк. 36.

11. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-792. Оп. 1. Спр. 747. Арк. 41.

12. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-792. Оп. 1. Спр. 747. Арк. 12.

13. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-792. Оп. 1. Спр. 747. Арк. 12.

14. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-792. Оп. 2. Спр. 376. Арк. 226.

15. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-792. Оп. 2. Спр. 376. Арк. 226.

16. Держархів Чернігівської обл. Ф.Р-305. Оп. 1. Спр. 486, 67 арк.; Ф.Р-944. Оп. 1. Спр. 1269. Арк. 37; Спр. 4850. Арк. 9.

17. Майборода С.В. Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917–1959). К.: Вид-во УАДУ, 2000. С. 127; Півстоліття невтомної праці: нарис історії Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Шевченка. К.: Рад. школа, 1966. С. 11.

18. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України і Уповноважених Р. С. Ф. Р. Р. 1920. Ч. 18. С. 260.

19. Держархів Чернігівської обл. Ф.Р-305. Оп. 1. Спр. 486. 67 арк.

20. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-305. Оп. 1. Спр. 1193. Арк. 6; Ф. Р-593. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 2.

21. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-593. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 22.

22. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-305. Оп. 1. Спр. 486. Арк. 67.

23. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-793. Оп. 1. Спр. 129. Арк. 3.

24. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-593. Оп. 1. Спр. 989. Арк. 1.

25. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-593. Оп. 1. Спр. 989. Арк. 1.

26. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-593. Оп. 3. Спр. 5. Арк. 12.

27. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-15. Оп. 1. Спр. 110. Арк. 26.

28. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-15. Оп. 1. Спр. 110. Арк. 26.

29. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-67. Оп. 1. Спр. 279. Арк. 200.

30. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. 1923. Ч. 1(3). С. 3.

31. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-67. Оп. 1. Спр. 285. Арк. 29.

32. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-67. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 204; Спр. 279. Арк. 285.

33. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-1287. Оп. 1. Спр. 2292. Арк.46.

34. Первое мая – праздник труда // Известия. 1919. 1 мая. С. 1.

35. 1 Мая // Красное знамя. 1923. 1 мая. С. 1.

36. Первое мая – праздник труда // Известия. 1919. 1 мая. С. 1.

37. Первое мая – праздник труда // Известия. 1919. 1 мая. С. 1.

38. Радиостанции // Красное знамя. 1920. 29 января. С. 2.

39. Охріменко О. Рівно 75 р. тому в Чернігові запрацював перший радіовузол // Деснянська правда. 2003. 18 листопада. С. 2; Черноус В. Радіо в Чернігові // Деснянська правда. 1976. 7 травня. С. 3.

40. Журавльова Т. Радіо і телебачення на Чернігівщині (1920–2005) // Скарбниця української культури. Зб. наукових праць. Чернігів: Вид-во Чернігівського ЦНТЕІ, 2006. Вип. 7. С. 23–41.

41. Сборник обязательных постановлений, приказов и объявлений Губисполкома, действующий на территории Черниговщины в 1924-1925 гг.: Изд-во «Пролетарий». Чернигов, 1925. С. 61, 83-84; Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-792. Оп. 2. Спр. 366. Арк.1-4.

42. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-65. Оп. 1. Спр. 620. Арк. 140.

43. Держархів Чернігівської обл. Ф. Р-67. Оп. 1. Спр.461. Арк. 270.

Инна Непотенко

Коррекция пространственной традиционности в 1920-е гг.

Изменение форм продуцирования научного познания и модели его отображения обусловили методологическую поливариантность и необходимость использования междисциплинарных подходов. Это дало возможность взглянуть на городское пространство в переходный период в другой плоскости и проанализировать его не как субъект, а объект исследования, базируясь на конкретной исторической части (Детинице) определенного города (Чернигова).

Ключевые слова: городское пространство, трансформация, подмена, коррекция.

Inna Nepotenko

Transformation of Traditional Local Space

1920s were the period of Soviet power formation. All forms of existence and ways of everyday life have changed. Age-old traditions and behavioral norms were broken. Instead they began to implement the new ones. Besides, the local space was modified too. Even if Soviet policy was similar it had some particular features for each locality. Chernihiv is one of the most historical towns in Ukraine with the huge heritage and great number of architectural monuments. It makes Chernihiv unique among others. Dytynets is the richest historical part of it. There were many buildings of different functions on that territory. In 1920s the occupancy has changed. Some of them were closed, others – transformed. It influenced on the local space and city-dwellers attitude. That's why the old system was ruined. It was the period of formation of new town's image and spiritual values of Chernihiv city-dwellers.

Key words: local space, transformation, change and improvement.

